

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 21 / 2021 / РЕЖИМИ НА ВРЕМЕТО

URL: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09/21-2021-Antoaneta-Dontcheva-Georgi-Kapriev-The-Time-in-Beckett.pdf>

ВРЕМЕТО БЕКЕТ

Антоанета Дончева, Георги Каприев

Резюме: Текстът изследва възможните ефекти от релевантни теории за времето в текстовете на Самюъл Бекет. Във фокус са най-вече философи, четени или споменавани от Бекет: Августин, Декарт, Шопенхауер, Ницше, Бергсон, Хайдегер. Времето се тълкува като външно условие и вътрешна характеристика, както и в тяхната конвергенция. Статията обсъжда времевата структура в Бекетовите текстове като концентрат на собствения му екзистенциален опит в дебат с меродавни теории за времето. Той не се солидаризира изцяло с никоя от тях и изгражда собствено системно разбиране за времето или хронотопа по негов си начин.

Ключови думи: Самюъл Бекет, философия, история на въздействията, време, семптерналост, перманентно пришествие

Доц. д-р Антоанета Дончева е преподавател в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Проф. д.ф.н. Георги Каприев е преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

„Аз не съм философ“ настоява Самюъл Бекет и се дистанцира от „твърде философския език“¹. Позната е иронията му към опитите да бъде свързан с някоя философска идея. Твърди се, че „издърпва килимчето изпод краката на философите“². Същото важи за конципирането на времето: течащото при Бекет време „се самоизключва от всички известни темпорални контексти, с които иначе асоциативно играе“³.

Нашият текст не дискутира с тези твърдения.

1. Бекет и философията – следите на въздействията

Ние се насочваме към възможното поле на въздействията, което не е тъждествено с полето на преките рецепции. Терминът „история на въздействията“ (Wirkungsgeschichte) визира ненаивното приемане на актуалната ситуация чрез рефлексия върху традицията, с която съответното мислене се свързва при същевременно разграничаване от нея⁴. Ние следваме историко-философското разширение на тезата, провеждано от Тео Кобуш: историята на въздействията не съвпада с историята на рецепциите. Историята на въздействията не предполага задължително изучаване на произведенията, носещи въздействащите позиции, а причастност към онази „виртуална библиотека на човечеството“, която се структурира и чрез сложно опосредени релации и зависимости. Благодарение на тях нейни дейци често са във взаимна кореспонденция, без пряко усвояване на обуславящите я текстове и идейни комплекси. От тази именно перспектива Бекет бива гледан като възел в широко контекстуална мрежа, в чийто диалогичен хоризонт става видима неговата уникалност и неговата самостоятелна значимост.

Изследването не се вглежда изрично в биографични или литературни източници и е най-вече концептуално. Все пак вниманието се насочва главно към мислители, четени или споменавани от Бекет. Тяхното въздействие се търси в асоциациите с

¹ Lawrence Graver, Raymond Federman (eds.), *Samuel Beckett: The Critical Heritage*. London, New York: Routledge, 1997, 219.

² Simon Critchley, *Very Little – Almost Nothing: Death, Philosophy, Literature*. London: Routledge, 1997, 141.

³ Александър Къосев, „Чакане и надежда“, *Християнство и култура*, 6 (2003), 54-63.

⁴ Hans Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr, 1990 (6.Aufl.), 305 ff.

идеите им и тяхното асимилиране, преформиране, редуциране, просмиване или отричане.

Най-видим в този ред е Артур Шопенхауер. „Чета Шопенхауер, пише Бекет през юли 1930 г., всички се смеят. Но аз не се интересувам от философия, нито ме е грижа дали е прав, или греша, или е добър или безполезен метафизик. Интелектуалното оправдание за нещастие, което дава, е най-истинското, което някога някой е измислил“. През 1937 г. признава: „Шопенхауер беше от най-важните за мен“, един „философ, който може да бъде прочетен като поет“⁵. Бекет, твърди се, е имал „за цял живот интелектуален ангажимент, вероятно по-силен и по-дълбок към Шопенхауер, отколкото към някой друг от многото философи, които цитира“⁶. Той става мембраната, през която преминават всички философски влияния върху Бекет. Така е и със структурирането на времето в неговото творчество.

2. Времената при Бекет

Бекет приема главната идея на Шопенхауер за проявяващия се свят като затвор на битието и кръговрат на вечно изтезание, но отива и отвъд, настоявайки, че няма възможно спасение или изход (или поне не толкова категорично заявени). В ключа на неговата философия той тълкува и персонажите на Пруст като „жертви и затворници“ на времето, каквито са и неговите собствени. Бекет отказва да се поставя извън времето, за да му придава изкуствено релеф, каузалност и развитие⁷. Той следва колебливата причинно-следствена връзка на събитията, при която времето се характеризира с относителност и хаотичност, завихряни от връщания, завъртания и застопявания.

Бекет елиминира основните характеристики на „хронотопа“ (по формулата на Бахтин). Това заявява своеобразната метафора, че при него „няма време“ или че то е „замръзнало“. Във всеки случай, липсва координатна система. Отсъства перспектива, от която времето да бъде измервано и размервано. То не е спряло, но е „счупено“, фрагментарно и враждебно. Движението му е спазматично, а краят му – немислим. Поцо го изказва така: „Няма ли най-сетне да престанете да ме мъчите с проклетото си

⁵ Martha Dow Fehsenfeld, Lois More Overbeck (eds.), *The Letters of Samuel Beckett, Vol. 1: 1929-1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 33 et 550.

⁶ Ulrich Pothast, *The Metaphysical Vision: Arthur Schopenhauer's Philosophy of Art and Life and Samuel Beckett's Own Way to Make Use of It*. New York: Peter Lang, 2008, 16.

⁷ Samuel Beckett, *Proust*. New York: Grove Press, 1957, 12-13 et 62.

време? Пълна безсмислица! Кога? Кога? Един ден – това не ви ли стига, един ден като всички други той онемя, един ден аз ослепях, един ден ще оглушеем, един ден сме се родили, един ден ще умрем, същия ден, същата секунда – това не ви ли стига? Нашите майки ни раждат, клекнали над отворения гроб, светлината блясва за миг и после отново пада нощ⁸.

Привидните референциите за време и място са средства, с които Бекет още по-силно внушава захвърлеността на субекта в света. Тъкмо времето се държи отговорно за невъзможността да се синхронизират по ритъм и динамика елементите на света. Бекетовите герои живеят в мъчителния свят на своите вътрешни преживявания, където времето е „спряло“ или повтарящо се еднообразно. То е време, в което всичко, което съдържа, е лишено от всякакво бъдеще: в основата му лежи едно безкрайно повтарящо се настояще, към което вече не се принадлежи. На Шопенхауер Бекет дължи и станалото христоматийно негово сравнение на времето с болестта рак, която се разпространява и убива човека, но бавно и незабележимо под анестезията на навика, ритуалността, непрестанното банално и незначително бърборене и скуката. Персонажите на Бекет живеят в абсурден персонален свят, в който времето е повтарящо се и празно.

Отсъстващият хронотоп е заменен от демонстрираната празнота (the void, което означава и недействителност, невалидност, безполезност, неплодност, лишеноост-от). Съдържанието на уж подхвърлената реплика на Естрагон: „Няма недостиг на празнота (lack of void)“ кулминира при късните текстове в пълното поглъщане на място и време в тотална, всепроникваща празнота, която е едновременно нищо и всичко. Разказът продължава в безтегловността на забравено минало, невъзможно бъдеще и несъществуващо настояще. Бекет заговаря за „непристъпните времена“, за (не)времената и (не)местата, за (не)съществуването. Празнотата присъства навсякъде: от най-ранните му романи, през пиесите и трилогията, за да стане всепоглъщаща в сборника „Nohaw on“.

Но пустотата не е пълно нихилиране на времето. „Да кажеш, че времето повече не съществува вече би било твърде облекчаващо“: времето при Бекет не толкова не съществува, колкото е „повредено“; то е и не е⁹. В есето си „Пруст“ от 1931 г. Бекет описва времето като „двуглавото чудовище на проклятието и спасението“ и като

⁸ Самюъл Бекет, *В очакване на Годо*, прев. Бояна Петрова. София: Фама, 2007, 104-105.

⁹ Theodor Adorno, „Trying to Understand ‘Endgame’“, *New German Critique*, 26 (1982), 126.

враждебна превъзхождаща сила по отношение на човека¹⁰. Диагнозата на болестта, която превзема и убива бавно и мъчително човека, се формулира чрез въпроса на героя от „Неназовимото“: „...защо времето не минава, не те оставя, защо се натрупва около теб, миг след миг, от всички страни, все по-нависоко, все по-плътнo, твоето време, това на другите, онова на старите мъртъвци и на мъртъвците, които предстои да се родят, защо те погребва с капкомер нито мъртъв, нито жив, без спомен за нищо, без надежда за нищо, без познание за нищо, без минало и бъдеще, погребан под секундите...“¹¹. Бягството от времето е невъзможно. Тъкмо затова нещата остават променливи и фрагментирани.

И все пак: Кое време?

„Аз съм вътре и вън, по средата, нещото, което разделя света на две, от едната страна навън, от другата – навътре... имам две лица и никаква плътност... от едната страна е черепът, от другата – светът...“¹². Времето е вътрешна динамика на лицето. Съществено е „психологическото време“, през което светът изглежда като проекция на интровертното индивидуално съзнание. И все пак времето на света остава външно за „череп“ и тече – независимо и безпощадно: „времето и аз, двама сме“¹³.

3. Времето като външно условие

„Няма измъкване от часовете и дните. Нито от днес, нито от утре. Няма измъкване от вчера, защото вчера ни е деформирало или е било деформирано от нас... Случила се е деформация. Вчера не е преминал километражен камък, а дневен камък по овехтялата железопътна линия на годините, неизлечима част от нас, в нас, тежка и опасна“ – пише Бекет през 1961 г.¹⁴ Външното време е безспорно – и репресивно – условие за персоналното съществуване.

Бекет обаче категорично се дистанцира от концепцията за „абсолютното“ Нютоново време с неговата равномерност и непрекъснатост – еднородния поток, безразлично протичащ от минало към бъдеще, безотносителен към включеното в него. Бекетовата съпротива срещу Нютоновата идея за време (и пространство) е сегмент от неговото неприемане на картезианството. Отношението му към Декарт съвпада с

¹⁰ Samuel Beckett, *Proust*, 1.

¹¹ Самюъл Бекет, *Молой, Малоун умира, Неназовимото*, прев. Валентин Маринов, Мария Косва, Петър Оббов, София: Фама 2007, 465.

¹² Пак там, 457.

¹³ Пак там, 465.

¹⁴ Lawrence Graver, Raymond Federman (eds.) *Samuel Beckett: The Critical Heritage*, 3.

мнението на почитания от него Паскал: „Декарт – безполезен и несигурен“¹⁵. По време на работата си в *École Normale Supérieure* (1928-1930) той представя два текста, експлицитно насочени срещу Декартовата мисловна система. Основното му несъгласие е с Картезиевата идея за истината, която Бекет тълкува като заблуда. „Срещу Декартовото *cogito*, основа на един рационален универсум, той противопоставя мислене, представляващо бавен разпад на съдържанията на съзнанието, тресавище, в което всичко смърди, светене на блатния гнилен газ“¹⁶.

Тълкуването на времето като хомогенен континуум, среда на промените в преходните неща, е утвърдено в западната култура много по-рано. Още в първата книга от „*Periphyseon*“ на Ериугена вече е налице схващането за времето като единно външно условие за измененията, равномерно делимо на часове, минути и т.н.¹⁷ Превръщането през XVII в. на тази визия в безалтернативен постулат среща съпротива още при някои съвременници на Нютон. Такава е напр. аргументацията на Лайбниц, че ако във времето няма събития, би се загубила представата за последователността на времето: то не би могло да се идентифицира като съществуващо. Анализите на Кант, извеждащи времето като априорна форма на нагледа, сериозно проблематизират Нютоновия концепт. Действителното му преодоляване обаче е част от културната история на XX в.

Съществен дял от нея са тълкуванията на Анри Бергсон, оказвал трайно въздействие върху Бекет, който изучава творчеството му още през 1923-1927 г. при Артур Астън Люз. Устойчивият интерес остава ясна следа в Бекетовите лекции в Trinity College, където отстоява Бергсоновото различие между „интелектуално разбиране“ и „интуиция“. Най-силно влиянието на Бергсон върху Бекет се открива в схващането на нищото не като самата празнота, а като форма на онтологичната взаимовръзка между съществуване и несъществуване, както и между вътрешното и външното състояние на несъществуване: нищото проявява себе си не като отсъствие, а като уклон към отсъствие, който никога не стига до тотален финал. При Бекет също никога не се допуска екзистенциалната редукция, имаща за граница голото съществуване, да е пълна: нищото никога не се достига действително. В контекста на тази проблематика се разгръща и тълкуване на времето. При Бергсон темпоралната перцепция е базисен аспект на отношението към съществуването на празнотата, която трябва да бъде постоянно отблъсквана. Неспособността за действително възприемане на настоящето

¹⁵ Блез Паскал, *Мисли*, прев. Лилия Сталева, Анна Сталева, София: Наука и изкуство, 1978, 78.

¹⁶ Daniel Stempel, „History Electrified into Anagogy: A Reading of “Waiting for Godot”“, *Contemporary Literature*, 2 (1976), 265.

¹⁷ Джон Скот Ериугена, *За разделението на природата*, прев. Милена Минкова, София: ЛИК, 1994, 29.

води до замяната му от възприемането на миналото и интерполацията му в настоящето чрез паметта, обръщайки се към масивите на „траенето“ с неговата симултанност. Времето и възприятието се движат с еднаква скорост, но времето има предимство на старта. Заедно с това Бергсон настоява, че схващането на съществуването става в постоянно отношение към друга темпорална локация: чрез обръщане към реалността, която тече от миналото към настоящето¹⁸. В репликата си към Айнщайн на 6 април 1922 г., вменявайки му, че се е самоназначил за наблюдател на целия свят, Бергсон предлага да се различава между физическа истина и истина изобщо, застъпвайки се за траещото време – единственото истинно време, преживявано и възприемано преди всяка физика. Според него не може да се говори адекватно за „време“, ако не се взимат предвид съзнанието на човека и неговото възприемане на времето. Без да отрича „времето на физиците“, той се опитва да го примири с преднаучната перцепция на времето. Не пропуска да подчертае обаче, че всекидневното понятие за време дължи себе си на създаващото илюзията за хомогенност на времето бастардно нахлуване на пространствени представи в сферата на чистото съзнание¹⁹.

Сравнението между Бекетовата и Бергсоновата концепции за времето очертава подхода на Бекет към всички идеи за времето, от които позволява да бъде позитивно повлиян. Той се дистанцира категорично от хипотезата за съществуването на абсолютно време (на която Бергсон не е съвсем чужд), а заедно с това, приемайки основните му тези за темпоралната перцепция, ще редуцира до възможния мислим минимум първите ѝ основания, между които и паметта, доближавайки и темпоралното измерение до границата: до празнотата.

Възможно е този подход да бъде мислен и спрямо Хайдегеровата идея за времето, макар конфронтирането с нея може да се твърди само като хипотеза. Бекет заявява познаване на Хайдегерови текстове. През 1961 г. казва пред Том Драйвър: „Хайдегер и Сартр може би са прави, когато пишат за контраста между битие и съществуване. Не знам, но техният език е твърде философски за мен. Аз не съм философ. Човек може да говори единствено за това, което е пред него, а в момента – това е бъркотията“²⁰. Но няма следа от негова рефлексия върху понятието „времевоост“ (*Zeitlichkeit*). Хайдегер отхвърля натрапваните от „вулгарното понятие за време“

¹⁸ Jeremy Colangelo, “Nothing is Impossible: Bergson, Beckett, and the Pursuit of the Naught”, *Journal of Modern Literature*, 4 (2017), 39-48.

¹⁹ Иван Ланджев, Георги Каприев, „Няколко думи към българското издание“, Алберт Айнщайн, Макс Борн, *Кореспонденция 1916-1955*, прев. Иван Ланджев, Георги Каприев, София: Изток-Запад, 2018, 9-10.

²⁰ Lawrence Graver, Raymond Federman (eds.) *Samuel Beckett: The Critical Heritage*, 219.

значения на „бъдеще“ „минало“ и „настояще“, както и понятията за субективно и обективно, респ. иманентно и трансцендентно време, макар да признава, че докато самото *Dasein* разбира себе си неавтентично, „времето“ на вулгарното разбиране е действителен феномен. Времеост той нарича бивало-настоящещето бъдеще (*gewesend-gegenwärtigende Zukunft*). Бъдеще е обаче за него не някакво „сега“, което още не е действително, но някога ще бъде, а е *die Künft*, прииждането, в което *Dasein* идва при самото себе си в своето най-автентично може да е (*Seinkönnen*), в същинския си битиен потенциал. Биването на *Dasein* не е потопеност в минало, настояще, бъдеще, а е всичко това в правилното му тълкуване. Времеостта е налична, когато към битието на *Dasein* се числи същинското битие към смъртта. Тя разкрива себе си като смисъла на същинската грижа, която е битието към смъртта, задаващо възможната тоталност на човешкото *Dasein* в човешкия проект на битието (*Entwurf des Seins*). Първоначалното единство на структурата на грижата се намира във времеостта. Тя прави възможно битието на *Dasein* и с това неговата фактическа екзистенция²¹. Бекет би се солидаризирал с Хайдегеровото разобличаване на линейното време, както и с приемането на рудименти от „вулгарното разбиране за време“ като структурен компонент от контурите на „света“. При него е възможно да бъдат откривани елементи от Хайдегеровата времеост, с уговорката обаче, че за автентичност, за същинско битие на *Dasein* и съответната му екзистенция и дума не може да става.

Трябва ли да се идентифицира някакъв аналог с Бекетовото време като външно условие на съществуването, той се открива най-убедително при разбирането за време в теорията на относителността и квантовата теория (принципно единомисли в този пункт), които са и публицистично популяризирани още от 20-те години на XX в. Макс Борн коментира: „Айнщайн ... забеляза невъзможността да се фиксират абсолютно точки в пространството и времето и от тук заключи, че понятието абсолютно определяне на мястото и времето е безсмислено. Върху това почива цялата негова огромна сграда“.²² При скорости от мащаба на светлинната се забелязва, че времето и пространството на дадено събитие не са независими, а още по-малко абсолютни величини. Те се обуславят взаимно и са координати на едно четириизмерно пространство-време. То не е абсолютно: всеки дял материя има свое време и пространство. Скорост, маса, енергия са във взаимна зависимост. При ускоряване на

²¹ Martin Heidegger, *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer, 2001 (18 Aufl.), 324 ff.

²² Алберт Айнщайн, Макс Борн, *Кореспонденция 1916-1955*, прев. Иван Ланджев, Георги Каприев. София: Изток-Запад, 2018, 234.

масите възникват локални деформации на пространство-времето, гравитационни вълни. Квантовата теория поставя под въпрос абсолютната валидност на причинно-следствения принцип и възможността за пълно определяне на параметрите и характеристиките нещата. Въвежда принципите на неопределеността и допълнеността и изисква отказ от привилегирани координатни системи. Борн започва книгата си „Айнщайновата теория на относителността“ от 1920 г. с твърдението, че физическият проблем за пространството и времето се изчерпва с „трезвата задача за всяко природно събитие да се изчисли някакво място и някаква точка време, които да го правят донякъде отново откриваемо в хаоса на наличието на нещата едно до друго и едно след друго“²³. Бекет едва ли би формулирал по-чувствително по друг начин.

В нулевата точка, в която прозата на Бекет разгръща същността си, подобно на силите във физиката на безкрайно малките частици, изскача втори свят на образи, тъжен и богат, концентрат на историческия опит, който в своята непосредственост по отношение на решаващото не стига до опустошаване на субекта и реалността.²⁴

4. Времето като вътрешна характеристика

Бекет описва времето като „рак“, като неизлечима болест, която превзема и разяжда човека. Персоналното усещане за време е чувство за дисконтинуитет и вкопченост в постоянно повтарящи се рутинни действия. Състояние, близко до усета за не-съществуване, за безкрайно неопределено терзание, за абсурда на едно безкрайно, еднообразно настояще.

В началото на ХХ в. Хусерл е този, който тълкува времето не като външно условие, а като феномен на съзнанието. Там минало, настояще и бъдеще се проникват взаимно. Настоящото се възобновява в паметта, а миналото предначертава бъдещето. Хусерл експлицитно се позовава на Августин, споменаван с възхищение от Бекет.

Времето за Августин е конституиращата възможност за битие на крайните неща, които не са „нищо“, но и не „са“ в пълен смисъл, а се стремят да бъдат. Време има само където е налично изменение и движение, разсъждава той в книга XI на „Изповеди“. То е отношение между структурните елементи във всяко „нещо“ (всяка относително затворена система), задавано от тяхното биване един след друг през момента на настоящето и реда на взаимните им изменения. Времето не е универсален обем, в който

²³ Max Born, *Die Relativitätstheorie Einsteins*, Kommentiert und erweitert von Jürgen Ehlers und Markus Pössel. Berlin: Springer, 2001, 4.

²⁴ Теодор Адорно, *Естетическа теория*, прев. Силвия Вълкова, Стилиян Йотов. София: Агата А, 2002, 56.

са потопени нещата. Напротив, всяко нещо има свое време или по-скоро времена (*tempora*), защото измененията му са в разни отношения и на различни нива. Съществуването на времето е насоченост към несъществуване, към край. Проблематична е самата му наличност. То е изчезващо: миналото вече не съществува, бъдещето още го няма, а настоящето е неопределимо – всеки квант на настоящето може да бъде делен на настояще, минало и бъдеще. Теоретично дестилираният миг чисто настояще (*nunc*) е едно „нито-нито“ – невеществена граница между минало и бъдеще: безплътна точка на предела им. Тя е неделима, извънтемпорална и непространствена: аналогизира по битие с вечността. Мигът е принципно подобен с нея, но в мярата на времевата си природа: той е преходен. Цялото време на конкретния човек има наличие в неговия *animus*: „В теб душа моя меря времената си“²⁵. Там те са налични като настояще на миналото, настояще на настоящето и настояще на бъдещето. Миналото съществува в паметта или спомена, а бъдещето – в предвиждането (*praemeditatio*). В душата те се съизмерват според тяхното устояване: според интензивността им по битие. Колкото битийно по-интензивни са времената, толкова по-мощно и плътно е *distentio animi* – разтеглянето на душата: толкова по-интензивно по битие е конкретното човешко съществуване²⁶.

Августиновата концепция принципно съвпада с Бекетовата, която обаче следва специфичната му антропологическа „геометрия“. В нея темпоралността е коренът на тревожността и страданието. В света на мъчителни вътрешни преживявания, в света на Бекетовите персонажи, времето е безкрайно повтарящо се еднообразно настояще. Бекет, сякаш следвайки Паскал, руши всички основания за човешки илюзии. За Паскал човекът е средина между всичко и нищо: нищо в сравнение с безкрайното, всичко в сравнение с нищото²⁷. При Бекет той клони към антропологически безкрайно малкото, при това в динамиката на един „влошаващ се“ процес: движението е от нищото до едно минимално нещо и обратно към нищото с упорита цикличност. Паметта, обвързвана с темпоралността като основа на наративната аз-идентичност²⁸, е при Бекет дълбинно дефицитна, а осъзнаването на неспособността да се контролира бъдещето произвежда непоносима несигурност. Миналото е (почти) забравено, а бъдещето е изпразнен от съдържание знак. Единственото успокоително за тази болка е наркотикът на навика:

²⁵ In te animus meus tempora mea metior.

²⁶ Аврелий Августин, *Изповеди*, прев. Анна Николова. София: Изток-Запад, 2006, 274-304.

²⁷ Блез Паскал, *Мисли*, 71.

²⁸ Пол Рикьор, *Самият себе си като някой друг*, прев. Тодорка Минева. Плевен: Евразия-Абагар, 2004, 11.

атрибут на „времето-рак“. Навикът е „големият убиец“ на времето. „Индивидът става място, където се извършва непрекъснат процес на декантиране, декантиране от съда, в който течността – бъдеще време – бавнотечаща, мътна и монохронна, се прелива в съда на разпенената и обогрена от движението на часовете течност на миналото време“. Животът се е превърнал в навик или по-скоро в последователност от навици²⁹: „навикът става наша природа“³⁰.

Августиновата персонална определеност чрез *distentio animi* е по неизбежност подменена от една протезна идентичност. Като „няма души, няма тела, няма раждане или живот, или смърт“, съществен става „излишъкът от думи“, едно „преяждане с думи“, които „ще се превърнат в моето време и място“³¹. Езикът изгражда последно убежище на субекта, в което няма стремеж към пълнота, тъждественост, проява и постигане на смисъл. Няма постигане на себе си, но има все пак живот. Напускането и на това убежище би било потъване завинаги в нищото и безкрайната празнота³².

5. Обща динамика на времето при Бекет

Потърси ли се понятийно означаване на конвергенцията между вътрешно и външното време при Бекет, то изглежда трябва да е „sempiternitas“ (вековечност). Понятието се среща често в „За града Божи“ на Августин, показващ, че го заема от Варон, платониците и ап. Павел³³. Августин противопоставя контрадикторно „вечност“ (*aeternitas*) и „време“ (*tempus*). Във вечността няма никакво изменение. Обратно на това, времето се характеризира чрез подвижна изменчивост. То е налично само там, където има творение, което по необходимост е в някакво движение или движения, разгръщащи се в по-кратки или по-дълги интервали (*De civitate Dei*, XI, 6)³⁴. Всеки от тях има начало и край.

Още Варон обаче, напомня Августин, говори за предмета, изследван от античните философи, тоест съдържащите се в космоса неща, характеризиращи се чрез време, ала някои от тях са носители и на семпитевналност (*Ibid.*, VI, 5). Така се въвежда инстанцията *sempiternitas*, която съвсем не съвпада с вечността. Тя е по битие

²⁹ Samuel Beckett, *Proust*, 7-8.

³⁰ Блез Паскал, *Мисли*, 84.

³¹ Samuel Beckett, *Stories and Texts for Nothing*. New York: Grove Press, 1967, 125.

³² Антоанета Дончева, „Мъртва представа си представете – раждането на феномена протезна идентичност от духа на творчеството на Самюел Бекет“, *Християнство и култура*, 3 (2019), 98-113.

³³ Рим. 1:20: ...sempiterna eius et virtus et divinitas.

³⁴ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, Bernard Dombar, Alfons Kalb (eds.), Turnhout: Brepols, 1955, цит. по: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost05/Augustinus/aug_cd00.html.

обвързана с темпоралността, без обаче да е идентична с нея. Нейни носители не са светът като цяло, земните тела, животните или човеците в този свят, поради своята материалност и съставеността им от космическите елементи: всички видими неща в космоса са темпорални (XII, 12; XIII, 17).

Сред творенията има обаче и такива, които не са вечни и следователно са във времето, пребивават в настояще, имащо минало и бъдеще, изменчиви са, преминават през различни състояния, но освен това проявяват устойчиво или вековечно присъствие (*stabilis ac sempiterna praesentia*) (XI, 21). Семпитерналността е темпорално неприключваща, но всяко от пребиваващите в нея има своята история: както отминала, така и предстояща. Те не са от вечността, но съществуването им няма възможен край. То по дефиниция не може да познае смърт. Августин заговаря за „вековечен живот“ (*vita sempiterna* – VI, 6), характеризиращ се с безсмъртие-*immortalitas* (XII, 21; XIII, 17). Такъв е блаженият и щастлив живот на ангелите (X, 16), който обаче не е съвечен на живота на Бога (XI, 22), както и животът на демоните – лошите ангели (IX, 21-22; XII, 6). Семпитернална е също душата на човека, каквото ще бъде и човешкото тяло след възкресението на мъртвите (X, 29). Праведниците в Царството небесно ще обитават една *civitas sempiterna*, в която ще се радват на перманентен покой, щастие и блаженство (XI, 8; XI, 11; I, 36). В нея никой не се заражда, защото никой не умира. Този „град“ се предусеща от благочестивите при скиталчеството (*peregrinantia*) им в света (V, 16).

Той има и своята противоположност: перманентното страдание, присъщо на непринадлежните към този „град“ – *miseria sempiterna* (IX, 15; XIX, 28). То ще е страдание ново, непознато преди това. Страданието на осъдените ще е постоянна мъка и грозота (*turpitude*), имали своето начало, но нямащи край (XI, 4). Те не могат да бъдат прекъснати от окончателна смърт именно защото са семпитернални и безкрайни (XI, 27; XII, 21). Следва да се допусне, че тази *miseria* също се предусеща при „скитането“ в света, който без друго е *locus miseriae* – място на страданието (XIV, 9).

В четвъртия от „Геологическите трактати“ Боеций също говори за „вековечна радост“ в царството небесно. В първия задава понятието:

Разликата между настоящето на нашите неща, което е 'сега' (nunc), и на Божествените е такава, че нашето 'сега', протичайки, съставя времето и вековечността (sempiternitas), Божественото 'сега' обаче, бидейки постоянно траещо (permanens), неподвижно и устойчиво, съставя вечността (aeternitas), към което име 'вечност', ако прибавим 'винаги',

ще получим неговия, т.е. на 'сега', непрестанен и неуморен, а чрез това неизменен бяг (*perpetuus cursus*), което е вековечността³⁵.

Определението му става класическо за западната култура.

„Времето, което лети, прпуска, е същото, което спеше“, казва Молой и добавя: „никога няма да се родя, понеже не съм се оставил да бъда заченат“³⁶. В света на Бекет няма раждане, няма и смърт; няма начало, нито край. В перманентен ход е „отричането на времето и смъртта, отричането на смъртта поради отричането на времето, смъртта е мъртва, защото времето е мъртво“³⁷. За Бекет животът е непоносимото бреме и безсмислие от поглъщането на човека от настоящето (а друго няма) като хамстер, който се върти до безкрайност в своята клетка. Времето не тече, то пулсира в една набъбваща точка. При постоянното траене на едно „сега“ в режим на *perpetuus cursus* махалото на човешкия живот се движи между две противоположни точки – скуката и страданието. Една перманентна *peregrinantia* в *miseria sempiterna*.

Тече „време без събитие, без проекти, без възможност“³⁸. Според Августин не всеки случай на изменение, не всяко ставане във времето е събитие. То е момент, в който времеви точки се пресичат с линии на Божията намеса във времето³⁹. Противоположността на събитието е рутината⁴⁰. При Бекет тъкмо рутината и навикът, „убиецът на времето“, „пунктират“ времевия ход. Той „лишава тока на времето от каквито и да е ‚сърбоносни‘ моменти“⁴¹: „трябва да се избира между незаслужаващи да бъдат отбелязани събития и още по-незаслужаващи“⁴². Събитието се елиминира чрез постоянната му отмяна.

Рутината и навикът спомагат за по-безболезнено разпятие-живот, но времето изтича и оставя белези. „Героите на Бекет... са в непрекъснатото съзнание, че се движат непрестанно и времето не спира. Финалните сцени на „В очакване на Годо“ и „Краят на играта“ са като импликация на вечното завръщане“⁴³. Опитите за паралелизиране на Ницше и Бекет откриват общи позиции, както и места на критика. Така е и с „вечното завръщане“.

³⁵ Аниций Манлий Северин Боеций, *Теологическите трактати. За утешението на философията*, прев. Георги Каприев, Боряна Кацарска. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 22.

³⁶ Самюъл Бекет, *Молой, Малоун умира, Неназовимото*, 422-423.

³⁷ Samuel Beckett, *Proust*, 56.

³⁸ Gerald L. Bruns, *Maurice Blanchot: The Refusal of Philosophy*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1997, 210.

³⁹ Augustinus, *De civitate Dei*, XV, 27.

⁴⁰ Albert Raffelt, “‘Pie quaerere’ – Augustins Weg der Wahrheitssuche”, *Confessiones des Augustinus von Hippo: Einführung und Interpretationen zu den dreizehn Büchern*, Norbert Fischer, Cornelius Petrus Mayer (eds.). Freiburg im Breisgau: Herder, 2004, 246.

⁴¹ Александър Кьосев, „Чакане и надежда“, 61.

⁴² Самюъл Бекет, *Молой, Малоун умира, Неназовимото*, 48.

⁴³ Martin Esslin, *The Theatre of Absurd*, New York: Vintage Books, 2004, 7.

Ницше говори всъщност не за „ewige Wiederkehr“, а за „ewige Wiederkunft“, което следва да бъде тълкувано като „перманентно пришествие (παρουσία)“. В „Ессе homo“ идеята за „безусловния и безкрайно повтарящ се кръговрат на нещата“ се описва като „основна концепция“ на „Тъй рече Заратустра“ и се определя като „висшата форма на утвърждаване, която изобщо може да бъде достигната“⁴⁴. В афоризъм 341 на „Веселата наука“ се казва:

Този живот, както го живееш сега и както си го живял, ще го живееш още веднъж и ще трябва да го живееш безчетно много пъти; и в него няма да има нищо ново, а трябва отново да ти придойде всяка болка и всяка наслада и всяка мисъл и въздишка и всичко неизречимо малко и голямо от твой живот, и всичко в същия ред и следване ... Вечният пясъчен часовник на съществуването (Dasein) ще се превърта отново и отново – и ти с него, прашичко от праха!

Този център на тежестта за действията на човека го прави да бъде добър спрямо себе си и живота. Затова той е „висшето вечно утвърждаване и завършеност“⁴⁵. Заратустра настоява: „Всичко си отива, всичко се завръща; вечно се търкаля колелото на битието ... Вечно се строи един и същият дом на битието... Във всяко сега започва битието... Центърът е навсякъде. Крива е пътеката на вечността“. Но тази визия го и отвращава, защото следва да се отнася и за най-великия, и за най-нищожния човек, а те са твърде подобни: „и най-великият е все още твърде човешки“: „Това бе моето отвращение от човека! Вечно пришествие и на най-нищожния! Това бе отвращението ми от цялото съществуване!“⁴⁶. Затова прогласява свръхчовека⁴⁶.

Натрапва се формална аналогия с хода на времето при Бекет. Тук обаче перманентното пришествие протича именно при типове, предизвикали най-мощно Ницшеовото отвращение: съвършени неудачници и маргинали с абсурдни надежди и очаквания⁴⁷. Наслагват им се преповтарящи се кръгове с несъществени нови детайли: серии от пришествия при невъзможност за различаването им. Опитът от предните се оказва несъстоятелен. Смътните следи от спомени не формират ресурси в паметта. Персонажите натрупват настояще, което не се формира в минало. То винаги „е“, тече, без да протича⁴⁸. Динамиката на перманентното пришествие е за тях източник на

⁴⁴ Friedrich Nietzsche, „Ессе homo“, Friedrich Nietzsche, *Nachgelassene Werke*, Bd. XV. Leipzig: Alfred Kröner, 1922, 85.

⁴⁵ Friedrich Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*. Leipzig: E. W. Fritsch, 1887, 254.

⁴⁶ Friedrich Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*. Leipzig: C. G. Naumann, 1895, 317, 320 und 322.

⁴⁷ Paul Corcoran, „Godot is Waiting Too: Endings in Thought and History“, *Theory and Society*. 4 (1989), 495.

⁴⁸ Donald James Gauvreau, „Samuel Beckett, Friedrich Nietzsche and Perpetual Return“, *Fiction Press. Literature Essays*, April 2011: <https://www.fictionpress.com/s/2910851/3/Literature-Essays>; Райко Байчев, *Относителност, вечност и преодоляване на времето: приносът на литературата на XX век (Скот Фицджералд, Вирджиния Улф и Самюъл Бекет)*. Diss PhD. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2018, 278-279.

смазваща скука и досада, екзистенциален страх и страдание. „Висшето вечно утвърждаване и завършеност“ е радикално просмяно. Аналогията на визията за време при Бекет с „die ewige Wiederkunft“ на Ницше добива, според нас, съдържателност при тълкуването ѝ през призмата на очертаната тук *miseria sempiterna*.

Акцентът при Бекет пада върху човешката фрагилност. Неговите персонажи са категорично несравними с идеала за свръхчовека. Макар и критик на Романтизма, при Ницше има силен уклон към героичното, какъвто липсва изцяло при Бекет. Идеята за спасението, както в християнската и Ницшевата, така и в прогресистката версия, е подложена на сатирична критика. Дистанцирането от идеологии, илюзии и фалшиви надежди предполага концентриране върху човешкия потенциал, наличен в крехката „human condition“. Допирната точка между Бекет и Ницше е ударението върху настоящото човешко битие в света. От него би могло да произтече евентуалното „спасение“. Така следва поне от „В очакване на Годо“⁴⁹.

Адорно забелязва: „Най-малката диференция между нищото и достигналото до покой би била убежището на надеждата, ничия земя между граничните стълбове на битието и нищото“⁵⁰. Внимателното четене на драмата показва, че Бекет превръща този граничен топос в пролуката, където се сблъскват *χρόνος* (изтичащото „часовниково“ време) и *καιρός*: „сполучливият момент“, интензивната в най-висока степен нормативно заета точка във времето, когато нещо може да бъде извършено. Именно в експлицираната небитийност на персонажите (не/съществуването им, лишено от време, място, памет, смисъл) той полага възможното постигане на тяхната автентичност и спасение, като – чрез очакването – ги надарява с надежда⁵¹. Тази перспектива не се открива в по-нататъшното творчество на Бекет. „Крайт на играта“ може да бъде четена като *retractatio* на „В очакване на Годо“. В късните текстове отсъствието ѝ е още по-очевидно.

Генерално гледано, времето (конвергенцията между вътрешна и външна темпоралност) при Бекет има ход, удържащ характера на вечно пришествие в режим на семпитеарналност, и то на *miseria sempiterna*. Този режим е сведен до отчуждена от миналото и бъдещето си пулсираща точка, чиито несистемни набъбвания и

⁴⁹ Jökull Valsson, *Godot is Dead: Nietzsche and Beckett on Salvation and Suffering in a Godless Universe*. PhD Diss. Stockholm: Stockholm University, 2011, 12-20.

⁵⁰ Theodor Adorno, *Negative Dialektik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1966, 371.

⁵¹ Антоанета Дончева, „Цепнатина в пътеката на времето. Уникалният кайрос“, *Християнство и култура*, 10 (2017), 89-101.

избледнявания я правят някак си различима в хаоса на нещата – в „бъркотията“ на съществуването: човешкото и на света.

6. Заключение

Времето при Бекет не позволява да бъде определяно като „лабораторно“⁵². То е по-скоро концентрат от екзистенциалния му опит, конципиран при дебат с меродавни теории за времето. Той не се солидаризира докрай с никоя от тях и гради свое системно разбиране за темпоралното.

⁵² Александър Кьосев, „Чакане и надежда“, 61.

Библиография

- Августин. *Изповеди*, прев. Анна Николова. София: Изток-Запад, 2006.
- [Augustinus. *De civitate Dei*](#), Bernard Dombart, Alfons Kalb (eds.). Turnhout: Brepols, 1955, последно посещаван на 9.04.2020
- Adorno, Theodor. *Negative Dialektik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1966.
- Adorno, Theodor. "Trying to Understand "Endgame"", *New German Critique*, 26 (1982), 119-150.
- Адорно, Теодор. *Естетическа теория*, прев. Силвия Вълкова, Стилиян Йотов. София: Агата А, 2002.
- Айнщайн Алберт, Макс Борн, *Кореспонденция 1916-1955*, прев. Иван Ланджев, Георги Каприев. София: Изток-Запад, 2018.
- Байчев, Райко. *Относителност, вечност и преодоляване на времето: приносът на литературата на XX век (Скот Фицджералд, Вирджиния Улф и Самюъл Бекет)*. Diss PhD. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2018.
- Beckett, Samuel. *Proust*. New York: Grove Press, 1957.
- Beckett, Samuel. *Stories and Texts for Nothing*, New York: Grove Press, 1967.
- Бекет, Самюъл. *Молой, Малоун умира, Неназовимото*, прев. Валентин Маринов, Мария Коева, Петър Оббов. София: Фама, 2007.
- Бекет, С. *В очакване на Годо*, прев. Бояна Петрова. София: Фама, 2007.
- Боеций, Аниций Манлий Северин. *Теологическите трактати. За утешението на философията*, прев. Георги Каприев, Боряна Кацарска. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Born, Max. *Die Relativitätstheorie Einsteins*. Kommentiert und erweitert von Jürgen Ehlers und Markus Pössel. Berlin: Springer, 2001.
- Bruns, Gerlad L. *Maurice Blanchot: The Refusal of Philosophy*, Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Colangelo, Jeremy. "Nothing is Impossible: Bergson, Beckett, and the Pursuit of the Naught", *Journal of Modern Literature*, 4 (2017), 38-50.
- Corcoran, Paul. "Godot is Waiting Too: Endings in Thought and History", *Theory and Society*. 4 (1989), 495-529.
- Critchley, Simon. *Very Little – Almost Nothing: Death, Philosophy, Literature*. London: Routledge, 1997.

Дончева, Антоанета. „Мъртва представа си представете – раждането на феномена протезна идентичност от духа на творчеството на Самюел Бекет“, *Християнство и култура*, 3 (2019), 98-113.

Дончева, Антоанета. „Цепнатина в пътеката на времето. Уникалният кайрос“, *Християнство и култура*, 10 (2017), 89-101.

Ериугена, Джон Скот. *За разделението на природата*, прев. Милена Минкова. София: ЛИК, 1994.

Esslin, Martin. *The Theatre of Absurd*. New York: Vintage Books, 2004.

Fehsenfeld, Martha Dow, Lois More Overbeck (eds.). *The Letters of Samuel Beckett, Vol. 1: 1929-1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Gadamer, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen: Mohr, 1990 (6.Aufl.).

Gauvreau Donald James. “Samuel Beckett, Friedrich Nietzsche and Perpetual Return”, *Fiction Press. Literature Essays*, April 2011: последно гледан на 9 април 2020: <https://www.fictionpress.com/s/2910851/3/Literature-Essays>.

Graver, Lawrence, Raymond Federman (eds.) *Samuel Beckett: The Critical Heritage*. London – New York: Routledge, 1997.

Heidegger, Martin. *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer, 2001 (18 Aufl.).

Кьосев Александър. „Чакане и надежда“, *Християнство и култура*, 6 (2003), 54-63.

Ланджев, Иван, Георги Каприев. „Няколко думи към българското издание“. Айнщайн Алберт, Макс Борн. *Кореспонденция 1916-1955*. София: Изток-Запад, 2018, 7-14.

Nietzsche, Friedrich. *Die fröhliche Wissenschaft*. Leipzig: E. W: Fritzsche, 1887.

Nietzsche, Friedrich. *Also sprach Zarathustra*. Leipzig: C. G. Naumann, 1895.

Nietzsche, Friedrich. Ecce homo, Nietzsche, Friedrich. *Nachgelassene Werke*, Bd. XV. Leipzig: Alfred Kröner, 1922.

Паскал, Блез. *Мисли*, прев. Лилия Сталева, Анна Сталева. София: Наука и изкуство, 1978.

Pothast, Ulrich. *The Metaphysical Vision: Arthur Schopenhauer's Philosophy of Art and Life and Samuel Beckett's Own Way to Make Use of It*. New York: Peter Lang, 2008.

Raffelt, Albert. “‘Pie quaerere’ – Augustins Weg der Wahrheitssuche”, *Confessiones des Augustinus von Hippo: Einführung und Interpretationen zu den dreizehn Büchern*, Norbert Fischer, Cornelius Petrus Mayer (eds.). Freiburg im Breisgau: Herder, 2004, 215-256.

Рикьор, Пол. *Самият себе си като някой друг*, прев. Тодорка Минева. Плевен: Евразия-Абагар, 2004.

Stempel, Daniel. “History Electrified into Anagogy: A Reading of ‘Waiting for Godot’”, *Contemporary Literature*. 2 (1976), 263-278.

Valsson, Jökull. *Godot is Dead: Nietzsche and Beckett on Salvation and Suffering in a Godless Universe*. PhD Diss. Stockholm: Stockholm University, 2011.